ĦABIBI ĠANNI ELLUL

Waqt li jien u ħbiebi konna nkunu filgħaxija fuq bank fl-ispjaġġa ta' Birżebbuġa, Ġanni Ellul "Ta' Beżżani" kultant kien jieqaf ħdejna u jqabbel xi għanja. Ġanni miet fi Frar tal-2010 fil-għomor ta' 71 sena, f'Birżebbuġa fejn kien joqgħod. Kien minn Ħal Luqa, raġel mibni b'saffejn, u f'żgħożitu kien jaħdem f'barriera tal-ġebel – xogħol iebes. Kien iħobb il-klieb, u kellu kelba sewda, fidila ħafna, tiġri dejjem miegħu. Minn għandu kont smajt dawn it-taqbiliet, għax minn qaddisu l-Malti jħobb iqabbel:

1. Iż-Żrieżer

Iż-żrieżer qegħdin jgħannu,
l-għana tagħhom fih il-ġid,
U fid-dielja mdendel l-għeneb,
Lilu jsajru għall-inbid. (2004)

2. Il-Kokka

Il-kokka tajra kerha,
Issibha fil-widien,
U tgħaddi l-lejl titajjar,
Biex taqbad xi ġurdien.

Lejn il-bejta tagħha tieħdu,
U hemmhekk dana jispiċċa,
Għax tagħmel ikla minnu,
U tieklu biċċa biċċa. (2007)

3. Il-Kelba

Għandi kelba sewda sewda,
Hija d-Duda ċkejkna tiegħi,
Sieħba kwieta u kemm inħobbha!
Fejn immur noħodha miegħi.
(2007)

Angelo Dougall

"OĦXON L-IMĦAR, ARA KEMM HU ĦAJ!"

Karmenu Pace

L-imħara hija frotta tal-baħar li minn dejjem kienet imfittxija mill-Maltin. L-imħar jikber waħdu, bħalma jikber waħdu r-rizzi, u dari kien jitqies li hu barka t'Alla. B'ponn imħar, biċċa ġobon, basla nejja, u tadama, kont tiekol ħobża sħiħa tal-Malti.

Biex l-imħara tkun tajba għall-ikel trid tkun minn daqs ta' munita ta' għaxar ċenteżmi sa daqs ta' waħda taż-żewġ ewri. L-imħara tgħix f'dik il-faxxa ta' blat minn ma' wiċċ l-ilma sa sitt piedi 'l fuq, basta li xi darba jew oħra jilħaqha l-mewġ biex jaħsilha; u minn wiċċ l-ilma so ftit 'l isfel. L-imħar, fil-fatt, jgħix billi jiekol minn dak li jkun fih l-ilma baħar meta dan jitla' u jinżel mal-blat. L-imħara ma tgħix il-ħin kollu ċatta mal-blat, għax meta jitla' l-ilma jaħsilha, din tintrefa' b'mod li tħalli l-ilma jgħaddi minn taħt qoxritha, u hi ssoff l-ingredjenti tajba li jkun fih. Meta jkun maltemp, l-imħar ta' qrib l-ilma jibda' jimxi, jimragħ u jirgħa, u jintrefa' 'l fuq kważi bħal ma jagħmel il-bebbuxu. Dan jista' jagħmlu biss meta l-blat ikun imxarrab, għax l-imħara ma timxix fuq il-blat niexef. (Biex il-bebbuxu jimxi fuq in-niexef, joħroġ minn ħalqu dak li jissejjaħ "lagħb" biex ikun jista' jiżżerżaq fuqu).

L-imħara għandha wkoll qrun żgħar (*feelers*) u tużahom meta tkun tirgħa. Taqbad mal-blat b'saħħa kbira u ma taqlagħhiex jekk mhux b'xi strument bil-ponta. Dari kien ikollhom biċċa għodda jgħidulha l-QALLIEGĦA – biċċa ħadida qisha turnavit imma b'tarf li jkun merfugħ 'il fuq biex ikun għax-xeħta. Għax biex inti taqla' imħara trid tqabbad it-tarf tal-qalliegħa taħt ix-xifer ta' qoxritha, u ddawwar 'l hinn u 'l hawn, qisek qed tgħawwar, biex tillieva l-imħara. Din, min-naħa tagħha, meta tħossok, tissikka mal-blat u ma taqlagħhiex malajr. Imma jekk taħsadha u ssibha ftit merfugħa minn mal-blat ikollok ċans iddaħħal ix-xafra taħt il-qoxra u ma tbatix biex taqlagħha.

Mhux kulħadd jaf jaqla' l-imħar sewwa, għax għal dan trid ċertu sengħa. L-iktar importanti hu kif taqla' l-imħar bla ma tkissru. Jekk ikollok qalliegħa li ma jkollhiex xifer ċatt u rqiq biżżejjed, aktar iva milli le int se xxellef jew tkisser il-qoxra. Xorta taqlagħha minn mal-blat imma meta tiġi biex tikolha, se tittantak biex taqlagħha minn mal-qoxra. Barra minn hekk, jekk tħalli l-imħara sa filgħaxija jew l-għada, din tmutlek, mhux bħal l-ieħor li tkun qlajt sħiħ. L-imħara taqlagħha minn mal-qoxra billi ddaħħal il-ponta tal-mus taħt laħamha u ddur magħha dawra mejt. Tista' tuża l-qoxra tal-ewwel imħara li taqla' bħala għodda biex taqla' l-oħra. It-togħma tal-imħar għalija hija l-itjeb fost il-molluski kollha. Gidma ġobon tal-ħakk, gidma tadama, gidma basla nejja, mħara waħda jew tnejn jew tlieta...u għidli x'qed tiekol. U jekk trid tagħmel xi sjett bi ftit żejt, melħ, bżar, u qtar tal-lumi biex tbill biċċa ħobż bih u tiekol l-imħar biha, tajjeb ukoll. Hawn min iħobb isajru – biz-zalza ma' platt għaġin.

Iż-żmien tajjeb biex "iddur għall-imħar" (dik hi l-espressjoni użata) jibda lejn l-aħħar ta' Jannar. Fi tfuliti kont tisma' lil wieħed jgħid lill-ieħor: "daqt immorru nniggżuh xi naqra" – għax il-moviment mgħaġġel użat meta tkun taf taqilgħu jixbaħ lil dak ta' meta tniggeż lil xi ħadd b'xi ponta. Lejn l-aħħar ta' Jannar, il-baħar ikun għadu kiesaħ, u mhux se tmur taqla' l-imħar bil-għawm. Trid toqgħod iddur max-xatt, mal-blat, taħt l-ingravar, u forsi tinżel sa rkubbtejk fuq xi ħafa. Dan mhux xogħol ħafif. Biex taqla borża mħar, tkisser dahrek, u trid spiss tistrieħ u tiddritta ftit. Min jaqilgħu iġorr miegħu borża taċ-ċarruta magħmula b'mod li tingħalaq billi tinġibed qafla mdaħħla fil-keffa ta' fuq. Ġieli jkollok iżżomm id waħda ggranfata mal-blat u bl-oħra taqla' l-imħar. F'dak il-każ il-borża titfagħha ftit fuq il-blat sa ma terġa' tiċċaqlaq biċċa oħra. Imma l-biċċa l-kbira, min jaqla' l-imħar iżomm id waħda miftuħa biex jilqa' l-imħar fiha, u jaqla' bl-id l-oħra. Meta l-keffa t'idu timtela, jitfa' kollox ġol-borża. Meta jkun qala' biżżejjed, jaqta' ftit ħabaq u jqiegħdu fil-wiċċ, għax ir-riħa tiegħu tiftaħlek l-aptit.

Mhux kullimkien hu tajjeb għall-imħar. Ċerti postijiet ikunu magħrufa man-nies tar-raħal, u meta jasal żmienu kulħadd ikollu ġenn biex jilħaq post hu l-ewwel, għax jekk ikunu daruh, tmur u ma ssib xejn. U meta tkun taqla' mhux l-ewwel darba li jkun hemm xi ħadd warajk u jgħidlek: "Ħalli waħda għar-razza!" Ħafna min-nies tar-raħal kienu bdiewa, u dak li jkun mhux se jħallilek ix-xogħol tar-raba' biex imur jaqla' erba' mħariet. Għalhekk meta jagħmel dak il-bnazzi ta' Jannar u l-baħar ikun żejt ikun hemm ħafna dilettanti li moħħhom ikun biex imorru sax-xifer għall-imħar. U min ikun fortunat li jilħqu l-ewwel jaf jaqlagħlek mal-wiżna f'nofs ta' nhar. Il-bdiewa kienu jistennew il-Ħadd biex jersqu lejn ix-xifer għax is-Sibt ma kienx frank għalihom. Kienu jbakkru għall-quddiesa

tal-ewwel, għax dak iż-żmien ma kienx hemm tas-Sibt jew tal-Ħadd filgħaxija.

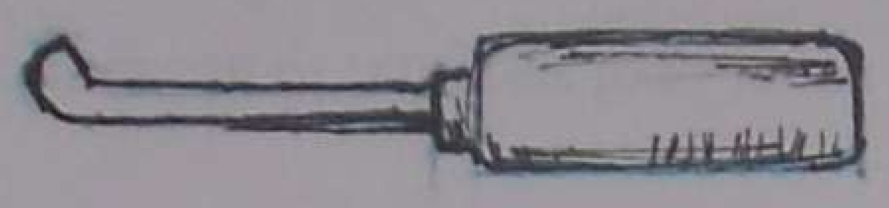

Qallieġħa tal-Imħar

Jekk l-imħar ikunx tajjeb jew le, jiddependi mit-tip ta' blat li jkun qed jirgħa fuqu. L-aħjar hu dak l-imħar li jkun jirgħa fuq il-blat tal-qawwi – dak il-blat iswed, żonqri, u jniggeż. Ikun hemm ħoss partikolari meta int iżżerżaq il-qallieġħa għal taħt imħara li tkun fuq il-qawwi. Dan il-ħoss ma tisimgħux meta l-blat ikun tal-bajjad – franka ratba. U meta l-imħar ikun fuq il-qawwi, laħmu jkun jagħti fl-isfar u jqarmeċ. L-aħjar hu meta l-blat ikun iħares għal għajn ix-xemx għax l-imħar ikun iktar b'saħħtu. Dak li jitrabba fid-dell, laħmu jkun xehbi, sewdieni, imma jekk ikun fuq il-blat tal-qawwi, ikun tajjeb xorta. Filfla hija magħrufa ħafna għal-kwalita u d-daqs tal-imħar. U daqshekk ieħor hu magħruf il-blat tal-irdumijiet ta' Ħad-Dingli. F'dawn il-postijiet, peress li ma jintlaħqux minn kulħadd – għax trid tmur għalihom bid-dgħajsa – l-imħar ikollu ċans jeħxien u għalhekk ikun imħar sabiħ. L-imħar tal-qawwi jkun imbuzzat, u jkollu ħafna laħam, mhux bħal dak l-imħar li jgħidulu "tas-sellieħ".

Fis-6 ta' Diċembru, 2010 tkellimt ma' Kola magħruf bħala "ż-Żmond" u staqsejtu kemm jaf b'kwalitajiet ta' mħar differenti. Huwa semmieli l-imħar tal-qawwi, u l-imħar li jgħidulu sellieħ. Qalli li s-sellieħ jikber ma' xifer l-ilma u anke taħt l-ilma, fil-qiegħ u qalli li dan ma jinġabarx għax mhux tajjeb għall-ikel. Is-sellieħa hija mħara ċatta u għalhekk ftit li xejn fiha laħam ġewwa. Fil-fatt laħamha huwa bħal qoxra jew ġilda xierfa, t-togħma tagħha mhix tajba, u meta taqlagħha minn mal-qoxra jinfaqgħu l-imsaren u tqallek. Imma xorta hawn min jikolha. Jien stess nista' nikkonferma li s-sellieħ jitrabba anke taħt l-ilma. L-ewwel darba li smajtha din kien minn għand Żaren "il-Merlin" jew "Priepes", sajjied prim, li kien qalli li kienu jgħoddsu għalih ħdejn Filfla. Ma għandniex xi ngħidu naħseb li kienu jiekluh. L-ewwel darba li kelli okkażjoni li mmur Filfla biex ngħdos kont qgħadt attent u veru kont sibt imħar kbir ċatt mal-blat li hemm fuq wara ta' Filfla. Dan sibtu wkoll mal-blat fil-qiegħ bil-bajja magħrufa bħala Ta' Buleben, qrib il-lukanda Dolmen, Buġibba. Jien ippruvajtu u ma nżilli xejn. Imma l-qoxra tiegħu hija nteressanti, għax fil-kobor jidħru l-pizzi dawramejt max-xifer. U meta taqlagħlha laħamha l-qoxra minn ġewwa tkun qisha madreperla, li iżda malajr titfi jekk ma tidlikhiex b'xi lagħqa żejt. Biex taqalgħu dan is-sellieħ tal-qiegħ trid tagħmel is-saħħa għax peress li hu kbir mal-pulzier u nofs jqabbad iktar ma' wiċċ il-blat li jkun taħt l-ilma u jekk ma taqlaqgħhiex ma' l-ewwel tentattiv l-imħara tiċċattja iktar mal-blata u tqabbad iktar biex tiddefendi ruħha. Dan il-qxur kont tajtu lil student tal-Profs.Schembru u bgħatli tweġiba li dan kien tar-razza "patella cerula" jiġifieri Tas-Sellieħ. Peress li jgħix ma' xifer l-ilma u jitgħatta bil-mewġ mhux l-ewwel darba li ssib mħar tas-sellieħ li fuq qoxortu jkun kiber il-għażiż u jekk ma tkunx tagħrfu ma tintebaħx bih. Il-ħaxix jkun jitliejeb mal-mewġ u jkun ta' lewn kannella.

"Is-sellieħ" qalli Kola, "ssibu kemm mal-blat artab kif ukoll mas-samm." Mill-banda l-oħra, l-Imħar tal-Qawwi, jew Tas-Samm, "patella rustica", Kola jaħseb li ssibu biss mal-blat tal-qawwi u l-aħjar li wiċċ il-blat ikun lixx. Kola għamel għomru u żmienu jdur għall-imħar 'l hawn u 'l hinn ma' ħbieb oħra tiegħu mill-Qrendi, daqqa minn max-xatt u xi drabi oħra minn fuq xi dgħajsa. Jiftakar li darba mar ma' Karmnu taċ-Ċuna taħt Ħad-Dingli u Kola kien tala' bilwieqfa fuq spallejh biex ikun jista' jaqla' erba' mħariet sbieħ li kien 'l fuq ħafna. Għax l-imħar tal-qawwi kapaċil jgħix sew 'l fuq minn wiċċ l-ilma, anzi dak li jkun 'l fuq ikollu togħma aħjar. Anke l-imħar tal-qawwi kapaċi jikber ġmielu anke 'l fuq minn pulzier. Iktar ma jkun xiħ u kbir iktar jithatteb. Meta jkun żgħir laħmu jkun ta' lewn griż imma iktar ma jikber speċjalment dak li jkun mal-pied u iktar 'l fuq minn wiċċ l-ilma laħmu jibda jiħmar, ikun ta' lewn qamħi u jkollu x'tiekol għax laħmu jkun oħxon u ftit iqarmeċ taħt snienek. It-togħma tiegħu hija ħelwa mhux morra bħal dik tal-imħar tas-Sellieħ. Anke l-ġewwieni tiegħu jkun sod u ma jinfaqax u ma jqallakx, anżi jiftaħlek l-aptit. Dan l-imħar tal-qawwi kapaċi jgħix 'l fuq minn wiċċ l-ilma għax jikber f'postijiet mwarrba mal-blat tas-sies fejn soltu jagħmel il-mewġ għoli li jaħslu kull darba li jitla' ħdejh. Meta fil-jiem sajfija jagħmel xi tliet ġimgħat bnażżi żejt jgħidu li anke l-imħar qed jinxef għax ikun qed jerda' minnu nnifsu u jkun ixref mis-soltu. L-aqwa mħar, qalli Kola huwa dak ta' Marzu u l-aħjar huwa dak li jkun għal għajn ix-xemx. Kola semmieli lil Ninu Aquilina, iz-Zepezun, li kien jdur kull rokna tax-xatt taħt Ħaġar Qim u l-Imnajdra fejn hemm postijiet magħrufa għall-imħar - bħal ngħidu aħna Ras il-Miġnuna, Is-Solf, Il-Ponta ta' Rsejjen, ta' Bexxiexa, Denb il-Bagħla, u n-Niffied u tibqa' sejjer lejn il-Ġebel l-Aħmar, Għar Manwel, sal-Magħlaq u Lapsi. Dan Ninu z-Zepezun, skont Kola kien jemmen li iktar ma tagħmel xita, iktar l-imħar kien jikber. Għax ix-xita tnizzillu l-ikel minn mal-blat u l-imħar, skont hu, jħobb l-ilma ħelu. "Ilma tax-xita u xemx irid l-imħar. Fejn ikun delli ma jikbirx", qalli Kola. Jiġifieri l-aktar li jikber u jiħmar huwa fejn il-faċċata tal-blat tkun tħares lejn in-nofsinhar bħalma huma l-inħawi li semmejt taħt Ħaġar Qim u l-blat ta' taħt Ħad-Dingli. Kola qalli li meta kien tela' fuq spallet Spreneċ taħt Ħad-Dingli kien hemm qattara li kienet terħi l-qtar għal fuq dak l-imħar sabiħ li kien sab. Filfla wkoll hija magħrufa ħafna għall-imħar u fil-bidu tal-istaġun jkun hemm tellieqa mis-sajjieda li għandhom xi qoxra biex jilħqu minn ta' l-ewwel. Ta' Filfla huwa magħruf għall-kobor u t-tjubija tiegħu, u wieħed jiftaħar ħafna li jkun qala' l-imħar minn Filfla.

Meta wieħed kien ikollu xi qalgħa mħar tajba, kien idur mar-raħal bil-kavetta, u ma kellux għax idum wisq biex ibiegħ kollox; kienu jaħtfuhulu għax "tal-imħar" kien jiġi darba fill; ma kinitx xi ħaġa ta' kuljum bħalma kien, ngħidu aħna, bejjiegħ il-ħut.

Peppi Spiteri, "Qazzitu", kien qalli storja ħelwa li kien qalhielu Indri "Tal-Menek", li kien sajjied u bejjiegħ il-ħut u li jiġi ħu missier missieri (n-nannu Nardu):

"Darba kint qed indowr għall-imħor bil-frejgatina u nura xi ħuġa mdendla mal-blot. U x'ħin nersaq insib li ġurdien maqbowt minn mustaċċih taħt quxra ta' mħura. Qabditow l-imħura teħthe, u baqa' mdendel hemm!"

Peppi, li qalli din l-istorja, staqsieni minn taħt l-ilsien: *"Tgħajd kien qed jgħajd virew, jew ken qed jivvinte?!"*

© Karmenu Pace